

Smaakverschillen in lezen

Lezen is voor veel Nederlanders een plezierige en voldoende gevende vrijetijdsbesteding. Zo wijst recent Tijdsbestedingsonderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau uit, dat in 1990 44% van de Nederlandse bevolking in een onderzoekswaak boeken leest en dat men zelfs weer iets meer tijd aan het boek spendeert dan in 1985. Verder leest 71% van de ondervraagden in deze week tijdschriften en besteedt 71% tijd aan het lezen van dagbladen. Net als bij alle andere culturele activiteiten is bij lezen echter sprake van sociale differentiatie in het deelnemende publiek; niet iedereen leest hetzelfde. Om te achterhalen waarom lezers met verschillende sociale achtergronden kiezen voor een specifiek leesniveau, heeft in de periode 1988-1993 aan de Universiteit Utrecht een promotieonderzoek plaatsgevonden naar de smaakverschillen in lezen (gerapporteerd in G. Kraaykamp, Over lezen gesproken, Thesis Publishers, Amsterdam, 1993). In deze bijdrage gaat de aandacht derhalve uit naar de vraag waarom lezers teksten van een bepaald niveau verkiezen.

Beschrijving

Voor we nagaan welke aspecten relevant zijn bij leesvoorkeuren, is het van belang vast te stellen of sociale verschillen in het lezerspubliek daadwerkelijk bestaan. Daartoe is in de bovenste figuur weergegeven welke belangstelling tien verschillende boekengenres van de Nederlandse bevolking ondervinden. Deze gegevens zijn verkregen op basis van een in 1990 gehouden landelijke telefonische enquête onder 2.042 personen. Vast te stellen is dat het lezen van science fiction met 15% onder de Nederlandse bevolking de minste belangstelling kent, terwijl Nederlandse literaire romans met 39% het meest populair zijn. Bijzonder is de interesse voor de genres die men als niet-literair aanmerkt. Zo leest 34% van de bevolking thrillers en beleeft 30% plezier aan streekromans. Lezen blijkt in deze zin een 'culturele' activiteit die zowel op het literaire als op het niet-literaire niveau een grote aantrekkingskracht bezit.

In de onderste figuur is de relatie tussen het al dan niet lezen van de tien boekengenres met het achtergrondkenmerk opleidingsniveau gepresenteerd. Het bestaan van een dergelijke relatie biedt een aanwijzing voor de differentiatie in het lezerspubliek. Te constateren valt dat zich een sterke onderverdeling naar opleiding tussen de lezers

van de diverse genres voordoet. Zo vindt literatuur duidelijk meer aftrek bij het hoger opgeleide publiek, terwijl men lezers van streek- en doktersromans voornamelijk aantreft binnen de groep lager opgeleiden.

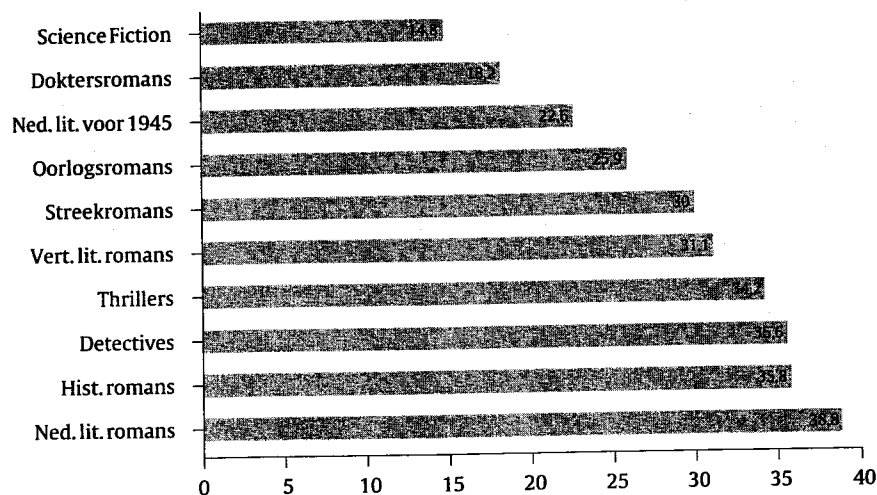
Te concluderen is dus dat niet alle boekengenres een zelfde populariteit bezitten, terwijl daarnaast voor een belangrijk achtergrondkenmerk als opleiding relevante verschillen in leesvoorkeuren optreden.

Uitgangspunten

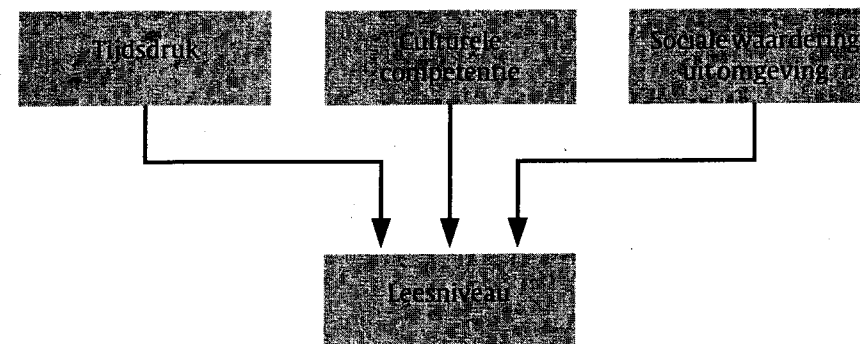
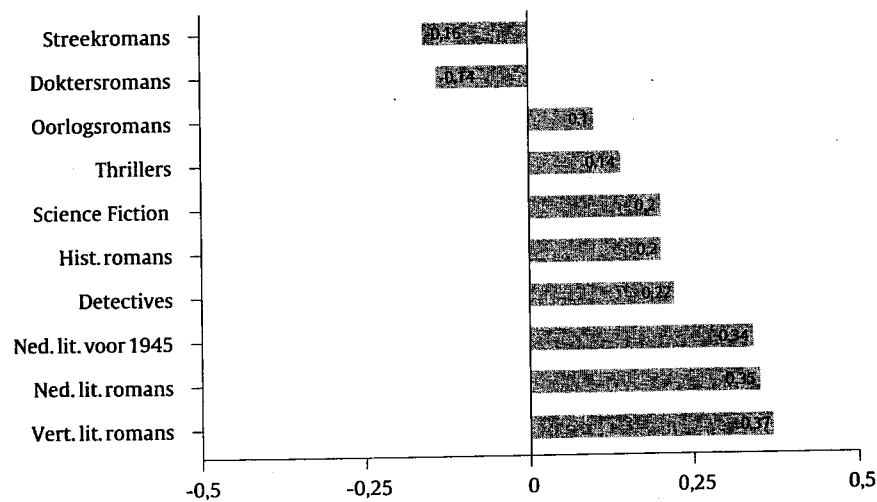
Om de keuze van lezers voor specifieke teksten beter te doorgronden, is lezen te beschouwen als een vorm van culturele vrijetijdsbesteding, soortgelijk aan het bezoeken van theatervoorstellingen of concerten. Indien men lezen namelijk opvat als culturele participatie, is voor de verklaring van de smaakverschillen in het publiek een in Nederland vaker gebruikte theorie voor cultuurdeelname voorhanden. Deze theorie benadert de keuze om kennis te nemen van kunstzinnige uitingen vanuit een drietal gezichtspunten. Ten eerste kost culturele participatie tijd en is daarom afhankelijk van de hoeveelheid vrije tijd die men beschikbaar heeft. Ten tweede is bij cultuurdeelname sprake van de verwerking van complexe cognitieve informatie. Verschillen in participatie treden derhalve op tussen personen die veel bedrevenheid bezitten voor de verwerking van aangeboden culturele informatie en personen die deze competentie niet of in mindere mate bezitten. Ten derde is de deelname aan cultuur een vorm van sociaal, op anderen afgestemd gedrag. Via de keuze voor specifieke kunstzinnige uitingen is het mogelijk sociale waardering te krijgen van personen uit de directe omgeving.

Gegeven deze uitgangspunten is de waarschijnlijkheid waarmee een lezer voor specifieke teksten kiest, af te leiden uit een combinatie van persoonskenmerken enerzijds en kenmerken van tekstuele uitingen anderzijds. Tegenover de tijdsdruk van een lezer staat de tijd die het lezen van een tekst vergt, tegenover de culturele competentie van een lezer staat de complexiteit van de te verwerken tekstuele informatie en tegenover de sociale waardering die men van de keuze voor een specifiek leesniveau verwacht, staat het prestige van de teksten.

Percentage lezers van 10 boekengenres

Correlatie opleidingsniveau met lezen boekengenres

Eén van de belangrijkste tekortkomingen in het onderzoek naar leesgedrag tot op heden is dat onderverdelingen naar niveau van het leesaanbod ontbreken. Aan deze omissie is in deze studie tegemoetgekomen. Op basis van de bovenstaande uitgangspunten is het namelijk mogelijk tekstuele uitingen te ordenen naar niveau. Daartoe is deskundigen gevraagd vooraf geselecteerde teksten te rangschikken naar een aantal relevante tekstenmerken. Op basis van de uit deze procedure resulterende ordeningen zijn we in staat voor iedere lezer zijn of haar leesniveau te bepalen. Vervolgens is het door een koppeling van lezers- en tekstenmerken mogelijk theoretisch beargumenteerde veronderstellingen te toetsen over de smaakverschillen tussen lezers. In het onderstaande bespreken we kort de onderzoeksbevindingen voor de uitgangspunten tijdsdruk, culturele competentie en het streven naar sociale waardering bij de verklaring van leesvoorkeuren. Voor de specifieke uitkomsten verwijzen we naar de tabel aan het einde van dit artikel.

Tijdsdruk en leesniveau

Een noodzakelijke voorwaarde om van lezen te kunnen genieten, is dat men over voldoende vrije tijd beschikt. Vrije tijd is echter betrekkelijk ongelijk verdeeld onder de leden van een samenleving. Waar een alleenstaande zonder werk veel en flexibele vrije tijd bezit, heeft iemand met een baan en gezin weinig uren vrij besteedbaar. De mate waarin men tijdsdruk ervaart, is in deze studie afhankelijk geacht van een drietal aspecten, te weten de hoeveelheid vrije tijd, de versnippering van deze vrije tijd (aaneengeslotenheid) en het repertoire aan alternatieve vrijetijdsactiviteiten. Op basis van een micro-economische theorie van consumentengedrag kan men vervolgens van de veronderstelling uitgaan dat lezers die veel tijdsdruk ervaren, hun nut optimaliseren door relatief weinig tijdrovende, ontspannende teksten te lezen, terwijl personen met weinig tijdsdruk hun nut optimaliseren door complexe, inspannende leesstof te kiezen.

De onderzoeksresultaten wijzen uit dat bij de keu-

ze voor het leesniveau aspecten van tijdsdruk er weinig toe doen. De hoeveelheid vrije tijd en de versnippering van deze tijd doen bij de leesvoorkeur veelal niet ter zake. Slechts bij het lezen van kranten is aan te tonen dat lezers met weinig vrije tijd, die bovendien versnipperd beschikbaar komt, voor de minder complexe dagbladen (Algemeen Dagblad, De Telegraaf) kiezen. Eigenlijk blijken vooral de lezers met veel tijdsdruk door alternatieve hobby's voor de meer ontspannende kranten en tijdschriften te kiezen. Veel uitgaan en veel muziek luisteren heeft daarentegen geen negatieve consequentie voor het leesniveau. Daarentegen leidt veel televisie kijken voor wat het lezen van dagbladen betreft, wel tot minder complexe leesvoorkeuren; men kiest dan eerder voor regionale kranten of populaire dagbladen, zoals De Telegraaf of het Algemeen Dagblad.

Culturele competentie en leesniveau

De kwestie waarom de ene lezer boeken van Reve verkiest, terwijl een ander zich wijdt aan een spannende detective van Simenon of een damesroman van Saris, is slechts in beperkte mate te verklaren met tijdsdruk. Lezers hebben namelijk ook positieve beweegredenen om aan specifieke teksten de voorkeur te geven. Eén van deze beweegredenen is te achterhalen als men lezen opvat als een vorm van informatieverwerking. Alle teksten bevatten immers meer of minder complexe informatie in de vorm van nieuws, afwisseling, betekenislagen, verrassende ontknopingen en inventieve plots. Op basis van de cognitief-psychologische theorie van informatieverwerking is dan de verwachting dat een lezer om zo veel mogelijk plezier aan lezen te beleven, kiest voor het leesniveau dat qua complexiteit van de informatie aansluit bij zijn culturele competentie. De theorie biedt zo een verklaring voor de smaakverschillen in het lezerspubliek op grond van de competentieverschillen tussen lezers op intellectueel, literair en cultureel terrein. Culturele competentie kent daarbij twee aspecten, te weten allereerst de algemene intellectuele capaciteiten van een lezer, afgemeten aan cognitieve capaciteit en taalgevoel, en daarnaast

de verworven kennis en vaardigheden, afgemeten aan een culturele socialisatie in het ouderlijk gezin en in het onderwijs.

De onderzoeksbevindingen laten zien dat de culturele competentie van een lezer (gemeten via een kennistest) voornamelijk afhankelijk is van intellectuele capaciteiten. In het bijzonder cognitieve capaciteiten, afgemeten aan het bereikte opleidingsniveau, maar ook het bezitten van taalgevoel, dragen bij aan een relatief grote competentie. Verworven vaardigheden zijn veel minder relevant voor de culturele bedrevenheid. Zo is gebleken dat leesstimulering in het ouderlijk gezin slechts een beperkte invloed heeft. Alleen de moeder levert een bescheiden bijdrage aan het ontwikkelen van competentie. De confrontatie met cultuur en literatuur in het voortgezet onderwijs is voor het opbouwen van culturele bedrevenheid wel relevant; personen die op school literatuuronderwijs hebben genoten, beschikken over meer competentie dan personen die geen literatuuronderwijs kregen. Derhalve legt stimulering in het onderwijs bij het ontwikkelen van culturele competentie meer gewicht in de schaal dan een culturele socialisatie in het ouderlijk gezin.

Bij de verklaring van de smaakverschillen tussen lezers speelt culturele competentie een belangrijke rol; hoe meer competentie een lezer heeft, des te vaker kiest deze lezer voor complexe leesstof, zoals kwaliteitskranten, opiniebladen en literaire romans. Daarnaast blijkt een het lezen stimulerende omgeving in het ouderlijk gezin vooral relevant voor lezers bij wie deze socialisatie nog niet al te lang geleden heeft plaatsgevonden. Jongere lezers die door hun ouders zijn gestimuleerd, kiezen voor relatief complexe boeken, terwijl bij oudere lezers deze stimulering bij leesvoorkeuren geen rol meer speelt. Een leessocialisatie in het ouderlijk gezin heeft derhalve geen blijvende invloed op de gedragskeuzen bij het lezen. De confrontatie met literatuur in het voortgezet onderwijs heeft daarentegen wel blijvende betekenis voor het leesniveau. Vooral bij het lezen van boeken zijn degenen die veel literatuuronderwijs genoten, ook de lezers van de meer complexe boekengenes (literatuur en populair-wetenschappelijke boeken).

Sociale waardering en leesniveau

Lezen is in het voorafgaande opgevat als een individueel proces van informatieverwerking. Hoewel het kennis nemen van een tekst een puur individuele bezigheid is, is de keuze voor een tekst dat niet. Wanneer we lezen beschouwen als een vorm van op anderen afgestemd gedrag, is er bij de keuze voor de leesstof sprake van sociale druk en advisering door invloedrijke personen uit de sociale omgeving. De feitelijke leesvoorkeur is dan op te vatten als een vorm van gedrag, waarbij men zich laat leiden door groepsspecifieke normen over lezen. Via het leesniveau profileert men zich immers als lid van een groep met een zekere leefstijl en verkrijgt men goedkeuring van mede-

groepsleden voor het zich conformeren aan de in de groep gehanteerde norm ten aanzien van leesvoorkeuren. Smaakverschillen tussen lezers doen zich dan voor als gevolg van het lidmaatschap van specifieke maatschappelijke groepen.

Het streven naar sociale waardering via lezen kan men in twee componenten uiteen leggen. Allereerst is sociaal aanzien te beschouwen als de statuscomponent van sociale waardering. Om aanzien te verkrijgen, dient men zich in positieve zin te onderscheiden ten opzichte van anderen. Leden van de culturele elite zoeken daarom bij het consolideren van hun statuspositie naar prestigieuze vormen van vrijetijdsbesteding, om zich te profileren ten opzichte van lagere statusgroepen. Toepassing van deze redenering op lezen leidt tot de verwachting dat lezers uit de culturele bovenlaag (afgemeten aan het instemmen met een aantal normatieve uitspraken over hogere cultuur en literair lezen) een hoge statuspositie nastreven door een keuze voor teksten van een hoge kwaliteit. Als de tweede component van sociale waardering onderscheiden we gedragsbevestiging. Bij gedragsbevestiging verkrijgt men erkenning en goedkeurende reacties door zich te conformeren aan gangbare regels en normen uit de directe omgeving. Om voor lezen waardering te verkrijgen, dient men de voorkeur te geven aan teksten die in de eigen sociale groep aanvaard en gewoon zijn. Aan de beslissing een regionaal dagblad, literair tijdschrift of historische roman te lezen, gaat een afweging vooraf waarbij personen uit het sociale netwerk van direct belang zijn. De verwachting is derhalve dat de statuspositie van vrienden van belang is bij de verklaring van de smaakverschillen tussen lezers.

De onderzoeksbevindingen wijzen uit dat de verklaring van de sociale differentiatie in het lezerspubliek aan waarde wint door sociale aspecten in ogenschouw te nemen. De mate waarin een lezer normen over het belang van lezen en literatuur onderschrijft, heeft namelijk een positieve invloed op het leesniveau; lezers die instemmen met culturele normen, kennen een voorkeur voor de meer prestigieuze teksten, zoals kwaliteitskranten, opiniebladen en literaire romans, ongeacht hun eigen culturele competentie. Door het ten toon spreiden van deze smaak op het terrein van lezen, is het mogelijk zich te presenteren als lid van een culturele bovenlaag in de samenleving. Gedragsbevestiging is de tweede component van het streven naar sociale waardering via lezen. De onderzoeksuitkomsten geven aan dat het zich ophouden in een sociaal netwerk met hoog opgeleiden vooral relevant is bij de keuze voor dagbladen en boekengenes. Lezers afkomstig uit hoog opgeleide kringen kiezen voor de meer prestigieuze dagbladen (NRC Handelsblad en de Volkskrant) en boekengenes (literatuur), ongeacht hun eigen culturele competentie. Verder blijkt ook de statuspositie van de partner van belang bij leesvoorkeuren. Vooral bij het lezen van periodieken vindt een

aanpassing plaats van het eigen leesniveau aan dat van de partner.

Tot slot

Voor de verklaring van smaakverschillen tussen lezers is in de bovenstaande bijdrage een drietal uitgangspunten geïntroduceerd. In een onderlinge vergelijking blijkt de relevantie van tijdsdruk voor het leesniveau betrekkelijk gering. Daarnaast biedt het geconstateerde gegeven dat vrienden belangrijk zijn, zelfs bij een solitaire activiteit als lezen, waarbij representatie en uiterlijk vertoon niet erg op de voorgrond treden, een aanwijzing dat sociale aspecten in het leesonderzoek tot op heden te weinig aandacht hebben gekregen. In veel onderzoek naar lezen zijn typisch sociologische aspecten van groepsvorming, sociale druk en

ondersteuning onderbelicht gebleven.

De meest opmerkelijke bevinding uit deze studie is de geringe directe invloed van de culturele socialisatie in het ouderlijk gezin op het leesniveau. Aangevoerd is dat deze socialiserende werking zich alleen bij jongeren voordoet, terwijl voor oudere lezers deze invloed met de jaren afneemt. Er is geen blijvende invloed van de ouders op het leesniveau aangevoerd. Een en ander illustreert de bijzondere positie van het lezen als culturele activiteit. Het is de enige cultuurvorm waarbij de ouders geen directe invloed op het culturele gedrag van hun nakomelingen uitoefenen, en tevens de enige cultuurvorm waarbij de school in staat is sociale en culturele achterstanden te compenseren.

Weergave van het relatieve gewicht van de aspecten voor het leesniveau.

Uitgangspunten	kranten	tijd-schriften	boeken-genes
Tijdsdruk			
Hoeveelheid vrije tijd	-	-	-
Versnippering vrije tijd	-	+	-
Omvang vrijetijdsrepertoire	+	+	-
Informatieverwerking			
Algemene capaciteiten	++	++	++
Culturele socialisatie door ouders	-	+	-
Culturele socialisatie op school	-	-	+
Culturele competentie	++	++	++
Sociale waardering			
Culturele normen	+	+	++
Statuspositie leden netwerk	+	-	++
Statuspositie partner	++	+	-

- = Niet van belang voor het leesniveau

+ = Van belang voor het leesniveau

++ = Van groot belang voor het leesniveau